

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1444>

Geliş Tarihi: 21.10.2018

Kabul Tarihi: 01.11.2018

SELÇUKLU ÇAĞINDA ZEHİRLE SUİKAST ÜZERİNE NOTLAR

Ahmet KÜTÜK*

Özet

Selçuklu Çağı, Türk tarihinin en hareketli dönemlerinden biri olmuştur. Bu hareketlilik, siyasi ihtiraslar ve saltanat kavgaları bağlamında da kendini göstermiştir. Türk devlet geleneğinde yasayla kayıt altına alınmış bir başa geçme sistemi olmadığından hükümdarlar ve halefleri arasındaki mücadelede rakibi savaşa bertaraf etme dışında farklı yöntemler uygulanmıştır. Tahta geçmek için rakibini zehirle öldürme, bu süreçte en kesin çözüm yollarından biri olarak görülmüş ve yaygın olarak kullanılmıştır. Baba, oğul ve kardeşler arasında muhteris idare adamlarının da telkini ve teşvikiyle gerçekleşen bu durum, devletin güçlü olduğu dönemlerde siyasi boşluklara ya da fetret devirlerine sebep olduğundan devletin bekasını olumsuz etkilemiştir. Zehirle öldürmenin, hanedan üyeleri dışında ümerâ ve ekâbir arasındaki rekabette de en yaygın bertaraf etme metodu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu olayların anlatılması, Selçuklu Çağı'nın kriminal haritasının büyük ölçüde ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Bu makalede, Selçuklular zamanında zehirle suikast yönteminin detayları, usul ve esasları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Zehirle Cinayet, Saltanat Kavgaları, Melikşah, Alaeddin Keykubad.

Notes About Assassination With Poison In The Saldjukid Age

Abstract

Saldjukid period is one of the most active periods of Turkish history. This mobility has also manifested itself in the context of political ambitions and struggles for reign. Since there was no system of succession registered in the Turkish tradition by law, in the struggles between rulers and successors, different methods have been applied

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ahmetkutuk63@gmail.com

Selçuklu Çağında Zehirle Suikast Üzerine Notlar

apart from eliminating the rivals with a battle. Killing the opponent with poison in order to obtain the reign was seen as one of the most definitive solutions in this process. Because of the incitement of some state officials, this situation which occurred between father, son and brothers adversely affected survivability of the state when it was in strongest age, and even caused interregnum periods. The method of killing with poison is the most common disposal method in the competition not only among dynastic members but also between statesmen. For this reason, focusing on these events will reveal the criminal map of the Saldjukid period to a great extent. In this article, it will be tried to put forth the details, procedures and principles of assassinations with poison in Saldjukids age.

Key Words: Saldjukids, murder with poison, struggle for Sultanate, Malikshah, Alaeddin Kaykubad.

Giriş

Selçuklu Devleti'nin, XI. yüzyılda kurulduktan sonraki yarım asırlık süreçte kontrolsüz bir şekilde büyümesi, bu büyük miras üzerinde egemen olma ihtirasıyla birçok hanedan üyesinin iştahını kabartmış, bu sebeple de sayısız taht kavgaları yaşanmıştır. Rakibi savaş meydanında bertaraf etme dışında, bu emele ulaşmak ve kaleyi içten fethetmek için birtakım entrikalar yürütülmüştür ki bunlar arasında genellikle içeriden bir işbirlikçi eliyle onu zehirle öldürme en popüler yöntemlerden biri olmuştur. Selçukluların egemen oldukları çağda zehirle suikast yöntemi İsfahan'dan Konya'ya, Bağdat'tan Kahire'ye kadar her coğrafyada en işlevsel cinayet yöntemi olarak kabul görmüştür. Bununla birlikte istenmeyen birini zehirle ortadan kaldırma, Selçuklulardan çok önceki devirlerden itibaren doğu ve batı toplumlarında amaca götüren en pratik yol olarak kullanılmıştır. Makedonya kralı Büyük İskender (mö. 356-323)'in genç yaşta bir içki meclisi sonrasına rastlayan ani ve şüpheli ölümü, onun zehirlendiği kanaatini güçlü kılmaktadır¹. Ondan sonraki dönemde antik İran ve Roma'da zehirle cinayete dair birçok vaka kayda geçmiştir². Pontus Kralı VI. Mihridates (mö. 132-63)'in zehir konusunda uzman olduğu, hatta ilk panzehrin onun tarafından hazırlandığı söylenmektedir³. Erken İslam döneminde de bu tür vakalar yaşanmıştır. Hz. Peygamber'e 628 yılındaki Hayber Kalesi'nin fethi

¹ G. Rawlinson, *The World's Great Classics: Ancient History*, Colonial Press, New York, 1899, s. 176; Franck Collard, *Ortaçağda Zehir ve Cinayet*, Çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 142.

² Bkz. P. M. Sykes, *A History of Persia*, vol. I, Macmillan And Co, London 1915, s. 246, 320, 346, 372, 430; Rawlinson, s. 192, 209, 412, 483.

³ Necdet Okumuş, "Panzehir", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 159.

sonrasında Yahudi bir kadın tarafından zehirli kuzu eti yedirilmeye çalışılmış, Hz. Peygamber, durumu fark ederek ağzındaki lokmayı yutmayıp çıkarmış ve kadın suçunu itiraf etmiştir⁴. Taberî'nin kayıtlarına göre, Hz. Ali'nin oğlu Hasan da Muaviye'nin oğlu Yezid'in tertibiyle zehirli bir tülbent ya da şerbetle zehirlenmiştir⁵.

İslam öncesi Türk toplumlarında da zehirle cinayet vakaları yaşanmıştır. Hatta bazı durumlarda zehir, kitlesel bir imha aracı olarak kullanılmıştır. Mesela 600 yılında Çinliler, Göktürk ordusunun geçtiği bölgedeki su kaynaklarını zehirleyerek birçok askerin telef olmasına sebebiyet vermişlerdir. II. Göktürk Hakanlığının son hükümdarı Bilge Kağan (716-734), en yakınındaki devlet adamı Buyruk-çor tarafından zehirlenerek öldürülmüştür⁶. Emevî, Abbasî, Fatimî, Büveyhî ve Endülüs Emevî devletlerinde de zehir, yaygın bir suikast aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı kaynaklarda Emevîlerin âdil halifesi Ömer b. Abdülaziz (717-720)'in zehirlendiğine dair rivayetler yer alır. Abbasî halifelerinden Mehdi b. Mansur (775-785) ile Abbasî tarihinin en kısa süreli halifesi İbnü'l-Mutezz (908)'in zehirlenerek öldürüldüğü rivayet edilir. Aynı şekilde, Fatimî halifesi el-Aziz Billah (976-996) zamanında sarayda etkili bir Türk komutanı olan Alptekin'in, Fatimî halifesi el-Hâkim bi Emrillah (996-1021)'in ve Endülüs Emevî halifesi el-Müstekfî Billâh (1024-1025)'in zehirle bertaraf edildiği kaynaklarda belirtilmektedir⁷.

İbn Miskeveyh, Büveyhîlerin meşhur veziri Mühellebî'nin 963 yılında Uman Seferi'ne çıktığı esnada bu seferin zahmetine katlanmak istemeyen uşakları tarafından zehirlendiğine dair bilgi verir⁸. Selçuklu öncesi ilk Türk-İslam devletlerinde durum farklı değildir. Nizâmülmülk'ün anlattığı bir

⁴ Taberî, *Tarih-i Taberî*, c. III, Çev. M. Faruk Gürtunca, Sağlam Yayınları, İstanbul ts., s. 237; İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't Tarih*, c. II, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, İstanbul 1989, s. 207; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, c. IV, Çev. M. Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, s. 350-354. Bununla birlikte, durum fark edilmeden evvel bu etten bir lokma yiyen Ensardan Bişr b. Bera adlı sahabî zehirlenerek hayatını kaybetmiştir. Hz. Peygamber'in, vefatına kadar bu acı lokmanın sızısını çektiği söylenir. Bkz. Taberî, *age.*, III, s. 237-238.

⁵ Taberî, *age.*, IV, s. 80-81.

⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1984, s. 103, 120; Ahmet Taşağıl, *Göktürkler*, c. I, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 58, 163, c. III, s. 53.

⁷ Bkz. İbnü'l-Esir, *age.*, VIII, s. 14-15, 570, IX, s. 218; İbnü'l-Ezrak, *Tarih-i Meyyafarikin, (Mervani Kürtleri Tarihi)*, c. I, Çev. M. Emin Bozarlan, Koral Yayınları, İstanbul 1990, s. 125; İbn Kesir, *age.*, IX, s. 304-305, X, s. 254, 263, XI, s. 479; Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, c. I, Çev. Nejdet Gök, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 137, 362.

⁸ Miskeveyh, *Tecâribü'l Ümem*, c. II, Terc. Kıvameddin Burslan, Yay. Haz. M. Şeker-R. Savaş-S. Genç-A. Ertuğrul, TTK Yayınları, Ankara 2016, s. 589.

hikâyeye göre, Sultan Gazneli Mahmud (998-1030), Irak-Hindistan ticaret yolları üzerinde eşkıyalık faaliyetleriyle tüccarları soyan bir grubu kervanlara zehirli elma yerleştirerek toplu bir şekilde imha etmiştir⁹. Karahanlı Devleti'nde de bu nevi zehirleme olayları yaşanmış, Muhammed Buğra Han (1056-1057), kendi oğlunu başa geçirmek isteyen karısı tarafından zehirlenmiştir¹⁰. Bu örnekler, bir suikast aracı olarak zehrin, antik dönemlerden Selçuklu çağına gelinceye kadar Roma, İran, İslam ve Türk devletlerinde yaygın şekilde kullanıldığını göstermektedir. Aşağıda, Selçuklu çağına dair vereceğimiz vakalar ise bu cinayet metodunun çağa özgü imkânlar nisbetinde geliştirilerek “egemen olma” mücadelelerinde etkin bir saf dışı bırakma yöntemi olarak sürdürüldüğüne işaret etmektedir.

Selçuklu Çağı'nda Zehirle Ölme ve Öldürülme Vakaları

Selçuklular zamanında, hem Selçuklu sınırları içerisinde hem de komşu bölge veya devletlerde rakibi zehirle öldürme uygulamasının oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Gerek sultanlar, gerek sultan adayları, gerekse de birbirini çekemeyen devlet adamlarının başvurduğu zehir, [eski Türkçede “agu” veya “ot”]¹¹ devletin başına geçmek ya da önemli bir pozisyonda olmak isteyen muhteris kişilerin başta gelen suikast malzemesi olmuştur. Eski Türk töresine uygun olarak kan akıtmadan öldürmenin en kestirme yolu olarak kesin çözüme ulaştırdığı için sıklıkla tercih edilmiştir. Aksarayî ve Reşidüddin'in kayıtlarına göre, Selçuk Bey'in oğullarından olup Gazneli Mahmud tarafından Kalincar Kalesi'ne hapsedilen Arslan Yabgu, zehirli şerbetle infaz edilmiştir¹². Müslüman ve Hıristiyan kaynaklarda Melikşah (1072-1092)'ın ölümünün de zehirleme yoluyla olduğuna dair yaygın bir kanaat mevcuttur. Melikşah'ın henüz genç yaşta ve fizikî olarak en güçlü olduğu dönemde ölmesi, ona zehirle suikast düzenlendiği yönündeki şüpheleri arttırmıştır. Kaynaklar bu konuda en

⁹ Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, Çev. Mehmet Altay Köymen, TTK Yayınları, Ankara 2016, s. 57-60. Ayrıca bkz. Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 44-45.

¹⁰ İbnü'l-Esir, *age.*, IX, s. 234. Kaşgarlı Mahmud, onun Sigun Samur adı verilen yerde zehirlendiğini yazmaktadır. Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lugat-it Türk Tercümesi*, c. I, Çev. Besim Atalay, TDK Yayınları, Ankara 1985, s. 409.

¹¹ Kaşgarlı Mahmud, *age.*, I, s. 35, 89, III, s. 339.

¹² Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Musâmeratü'l Ahbar*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 9; Reşidüddin Fazlullah, *Câmi'ü't Tevârih (Selçuklu Tarihi)*, Çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s. 79.

yakınındaki eşi Terken Hatun ya da Hurdik adı verilen hizmetçisini işaret etmektedir¹³.

Ermeni müverrihler, bir diğer Selçuklu hanedan üyesi Kutalmış'ın oğullarından olan Alp İlek'in zehir yoluyla öldürüldüğünü belirtmektedir. Buna göre, 1095 yılında Urfa'yı ele geçirmek isteyen Alp İlek görünüşte kendisine itaat eden şehrin Ermeni hâkimi Toros tarafından zehirlenmiştir¹⁴. Aynı şekilde Tutuş'un oğlu Haleb hâkimi Rıdvan (1095-1113)'ın, annesi tarafından zehirli üzümle öldürüldüğü bazı kaynaklarda geçmektedir. Büyük Selçuklu Devleti'nin beşinci sultanı Muhammed Tapar (1105-1118) da benzer bir tehlike atlattır. Buna göre, adı geçen sultan hacamat (kan aldırma) işlemi sırasında zehirli bir neşter ile öldürülmek istenmiş, fakat durumdan önceden haberdar olan sultan son anda bu suikast girişiminden kurtulmuştur¹⁵.

Irak Selçuklu Devleti, bu tür zehirlenme olaylarının en sık yaşandığı Selçuklu şubesi olmuştur. Bu devletin ilk sultanı Mahmud (1118-1131), Bağdad'dan hareket ederken vezirinin tertibi sonucu yediği yemekten zehirlenerek ölmüştür¹⁶. Aynı şekilde İslam kaynakları, Irak Selçuklu sultanı Melikşah (1151-1153)'ın cariyesi tarafından zehirli et yedirilerek öldürüldüğünü yazmaktadır. 1160 yılında bir diğer sultan Süleyman aynı akıbete uğramış, devlet adamları tarafından Hemedan Kalesi'ne hapsedildikten kısa süre sonra zehirle infaz edilmiştir. Sultan II. Tuğrul (1177-1194) da karısı Kuteybe Hatun tarafından zehirli şerbetle öldürülmek istenmiş, fakat bu girişim teşebbüste kalmıştır¹⁷.

Selçuklu tarihinin belki de en trajik zehirlenme olayı, Anadolu Selçuklu sultanı I. Alaeddin Keykubad (1220-1237)'ın bu yolla öldürülmesi olmuştur. Birçok kaynağın zehirle öldürüldüğü konusunda mutabık kaldığı bu dirayetli

¹³ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1156) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrnt D. Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 178; İbnü'l-Ezrak, *age.*, s. 204; Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*, Terc. H. D. Andreasyan, Post Yayınları, İstanbul 2017, s. 46; Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, Çev. Ö. Rıza Doğrul, c. I, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 334; İbn Kesir, *age.*, XII, s. 285; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, Haz. Erdoğan Merçil, c. II, Kervan Yayınları, İstanbul 1977, s. 29.

¹⁴ Urfalı Mateos, *age.*, s. 186; Müverrih Vardan, *age.*, s. 47; Ernest Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Terc. Fikret İşıltan, TTK Yayınları, Ankara 1970, s. 144.

¹⁵ İbn Kesir, *age.*, XII, s. 294; Reşidüddin, *age.*, s. 158.

¹⁶ el-Bondarî, *Zübdatü'n Nusra ve Nuhbatü'l Usra, (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, Çev. Kıvameddin Burslan, TTK Yayınları, Ankara 1943, s. 146.

¹⁷ Bkz. İbnü'l-Esir, *age.*, XI, s. 217; Bondarî, *age.*, s. 263-264; İbnü'l Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminde Selçuklular*, Tercüme ve Notlar: Mustafa Alican, Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s. 101, 108; İbn Kesir, *age.*, XII, s. 440; Hamdullah Müstevfi-i Kazvinî, *Tarih-i Güzide, (Zikr-i Padişahan-ı Selçukliyan)*, Ed. Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 107.

sultan, verdiği bir ziyafet esnasında yediği tavuk etinden zehirlenerek kısa sürede ölmüştür¹⁸. Bazı kaynaklar açıkça onun, büyük oğlu II. Gıyaseddîn (1237-1246) tarafından kendisini veliaht tayin etmediği için zehirlendiğini yazmaktadır¹⁹. Anadolu'da Moğol istila devri, egemenlik mücadelesinin yoğunlaştığı bir dönem olduğundan bu tür hadiseler daha fazla yaşanmıştır. Özellikle II. Gıyaseddîn'in ölümü sonrasında üç oğlu arasında başlayan saltanat kavgaları zehirle cinayet vakalarının artmasına sebep olmuştur. Aksarayî, bu kardeşlerden biri olan II. Alaeddîn'in 1254 yılında kardeşleri tarafından zehirlendiğini belirtir²⁰. Aynı şekilde Moğol beylerinin elinde oyuncak olan Selçuklu sultanı Rükneddin Kılıç Arslan (1262-1266), bizzat Muineddin Pervane'nin tezgâhı ve teşvikiyle Moğollardan izin alınarak zehirle infaz edilmiştir²¹.

Selçuklu Çağı'nda, sultanlar dışında yönetim mekanizmasında mühim bir idari pozisyon işgal eden vezir, atabeg ve emir gibi devlet adamları da zehirle suikast girişiminden payını almıştır. Nureddin Mahmud Zengi'nin oğlu Melik Salih İsmail (1180-1181), kendisine sunulan zehirli üzümle öldürülmüştür²². İbn Bibî, Selçuklu atabeyi Şemseddin Altunaba'nın 1254 yılında içkisine zehir katılmak suretiyle bertaraf edildiğini yazmaktadır. Aynı yıllarda Aksaray'ın Alaiyye Kervansarayı'nda ordunun yenilmesine sebep olan Hoca Noyan, Selçuklu devlet adamı Nizâmeddin Hurşid tarafından zehirli armut ile infaz edilmiştir²³. Zehirle suikast, bazen de belli bir grup tarafından çağın sevilmeyen âlimlerine karşı uygulanmıştır. Mesela bazı kaynaklarda İslam âlimi Fahreddin Razî (öl 1210)'nin, kendilerini sık sık eleştirdiği Kerramîler tarafından zehir yoluyla öldürüldüğü belirtilir. Aynı şekilde ünlü fakih ve tarihçi Ebu Şâme el-Makdisî (öl. 1267)'nin çoğan otu ile zehirlenerek öldürüldüğüne dair bir rivayet vardır²⁴.

¹⁸ İbn Bibî, *el-Evâmiru'l Alâ'iyye fi'l Umûri'l-Alâ'iyye*, (*Selçuknâme*), Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 445-446; Mirhand, *Ravzatu's Safa fi Sireti'l Enbiya ve'l Mülük ve'l Hulefa*, (*Tabakat-ı Selçukiyye*), Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 272; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996, s. 389.

¹⁹ Bkz. Anonim, *Selçuknâme*, (*Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*), neşr. ve trc. F. Nafiz Uzluk, Örnek Matbaası, Ankara 1952, s. 31; Elvan Çelebi, *Nâme-i Kudsi (Kutsal Kitap) Menakibu'l Kudsiyye (Kutsal Menkabeler)*, İkinci Kitap, Haz. Mertol Tolum, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2017, s. 111; Müstevfi, *age.*, s. 118.

²⁰ Aksarayî, *age.*, s. 30. Ayrıca bkz. Ahmed b. Mahmud, *age.*, II, s. 155; Turan, *age.*, s. 474.

²¹ İbn Bibî, s. 598; Aksarayî, s. 65.

²² Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, II, s. 427; İbn Kesir, *age.*, XII, s. 540.

²³ İbn Bibî, *age.*, s. 564, 579; Turan, *age.*, s. 485.

²⁴ İbn Kesir, *age.*, XIII, s. 147-148, 433.

Bazı durumlarda bizzat sultanlar, sevmedikleri devlet adamlarını üçüncü şahıslar aracılığıyla zehirleterek ortadan kaldırmışlardır.²⁵ Büyük Selçuklu sultanı Melikşah, 1082 yılında kendisinden haz duymadığı Nizâmülmülk'ün oğlu Cemalülmülk'ü Horasan amidi Ebu Ali eliyle zehirletmiştir.²⁶ 1175 yılında II. Kılıç Arslan (1155-1192)'ın da Danişmendli Zünnun'u üçüncü bir şahıs eliyle zehirlettiği rivayet edilir. Aynı şekilde Selahaddin Eyyubî (1171-1193)'nin Hims ve Rahbe sahibi Nasırüddîn Şirkuh'u 1186 yılında bir adamı aracılığıyla zehirleterek öldürttüğü belirtilmektedir.²⁷ Zehirle öldürme, bazı durumlarda kurbanın intihar ettiği şayiasını yaymak isteyenlerin başvurduğu bir yöntem olmuştur. Selçukluların Kirman meliki Kavurd, 1073 yılında saltanat iddiasıyla giriştiği savaşta Melikşah'a esir düştükten sonra onun tarafından siyaseten zehirlenmiş, fakat taraftarlarına kendi yüzüğündeki zehri içerek canına kıydığı söylenmiştir.²⁸

Zehirle ölme ya da öldürülme meselesinin Selçuklulara çağdaş olan Bizans dünyasında da azımsanmayacak yoğunlukta olduğu görülür. Mesela Bizans imparatoru Tzimizces (969-976)'in bizzat eşinin teşvik ettiği bir rahip tarafından zehirletildiği rivayet edilmektedir. Onun halefi II. Basileios (976-1025), Bulgar kralı Alusianos'u 1012 yılında zehirle bertaraf etmiştir. Bizans tarihçisi Mihail Psellos, aynı imparatorun tahtta hak iddia eden rakibi Bardas Phokas'ı 989 yılında şarabdârının eliyle zehirleyerek ortadan kaldırdığını belirtmektedir. İmparator III. Romanos (1028-1034)'un da zehirli bir cinayet

²⁵ Bu durum sadece Selçuklu Çağı'nda meydana gelen bir keyfiyet değildi. Abbasî halifesi Harun Reşid'in de Berberiler etrafından toplamış olan İdris adlı bir emiri hile yoluyla zehirleyip bertaraf ettiği bilinmektedir. (Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s. 185). Halife Me'mun da 822 yılında bölgedeki hutbelerde kendi adını zikretmeyen Horasan naibi Tahir b. Hüseyin'i onun yakın hizmetçilerinden bir aracılığıyla zehirletmiştir. Bkz. İbn Kesir, *age.*, X, s. 439; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 225.

²⁶ Bondarı, *age.*, s. 75; İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, MEB Basımevi, İstanbul 1973, s. 180-181. Hikâyeye göre Melikşah, amide şöyle demiştir: "Senin için hangisi daha sevimlidir; kendi başın mı yoksa Cemâlülmülk'ün başı mı?" Amîd'in: "Elbette kendi başım" diye cevap vermesi üzerine de: "Eğer onu öldürmeğe çalışmazsan and olsun ki ben seni öldürürüm". İbnü'l-Esir, *age.*, X, s. 118-119.

²⁷ İbnü'l-Esir, *age.*, XI, s. 409; V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev. Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1988, s. 152.

²⁸ Ravendî, *Rahatus' Sudûr ve Ayet-üs-Sürûr*, (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti), c. I, Çev. Ahmet Ateş, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 124-125; Müstevfi, *age.*, s. 112; Mirhand, *age.*, s. 116-117, 263; Reşidüddin, *age.*, s. 125; Ahmed b. Mahmud, *age.*, II, s. 143; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 14.

vakasıyla öldürüldüğü Hıristiyan kroniklerinde yer alır²⁹. Zehir, imparatorluk sarayında ailevi ilişkilerde de esrarengiz bir kâtil olmayı başarmıştır. Mesela, 1166 yılında İmparator Manuel Komnenos (1143-1180), kısır olan karısını bertaraf etmek için zehre başvurmuştur³⁰. Bu şekilde taammüden işlenen cinayetler dışında, zehir kazara temas ettiği bedenlere de acımamıştır. İmparator Ioannes (1118-1143)'in av partisi sırasında kazara eline batan zehirli bir ok ile hayatını kaybettiği dönemin kaynaklarında anlatılmaktadır³¹. Haçlı dünyası da bu tür hadiselerle uzak değildir. Urfalı Mateos, Frank dükü Godefroy'un 1102 yılında Suriye topraklarında mücadele ederken Müslümanlar tarafından verilen bir yemekte yanındaki 40 kişi ile birlikte öldüğünü, dolayısıyla yemeğin zehirli olduğunu belirtmektedir. Aynı müellif, Antakya kontu Tancrede'in 1113 yılında zehirle öldürüldüğünü yazar. Süryani kaynaklarda 1128 yılında Haçlı kontu Joscelin'e zehirle suikast düzenlendiği, fakat onun bu tehlikeyi zarar görmeden atlattığı belirtilir³².

Selçukluların diğer çağdaşları Fatımî, Eyyubî ve Memlûk devletleri hâkimiyetindeki Mısır'da da zehir en işlevsel cinayet aracı olmuştur. İbnü'l-Esir, Fatımî halifesi Hafız-lidinillah (1131-1149)'ın Hasan adlı oğlunu 1149 yılında önce veliaht ilan ettiğini sonra zehirlediğini yazmaktadır. Süryani Mihail, 1194 yılında Eyyubî meliki Adil'in, yeğeni Melik Aziz'i zehirledikten sonra hileyle Mısır bölgesini ele geçirdiğini kaydeder³³. Aynı şekilde, Mısır Memlûk Sultanı Melikü'z Zahir Baypars (1260-1277)'in kırmızı içtiği kadehin zehirli olmasıyla hayatını kaybettiği dönemin kaynaklarında anlatılmaktadır³⁴.

²⁹ Bkz. Mihail Psellos, *Mihail Psellos'un Khronographia'sı*, Çev. Işın Demirkent, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 14, 43; Urfalı Mateos, *age.*, s. 47, 58; İbnü'l-Esir, *age.*, IX, s. 380; Honigmann, *age.*, s. 99.

³⁰ Süryani Mihail, *Vekayinâme*, Çev. H. D. Andreasyan, 1944, (Basılmamış TTK Nüshası), s. 190; Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi* II, s. 403.

³¹ Süryani Mihail, *age.*, s. 120; Niketas Khoniates, *Historia*, (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), Çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 26.

³² Urfalı Mateos, *age.*, s. 203, 248; Süryani Mihail, *age.*, s. 88-89; Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, II, s. 361.

³³ İbnü'l-Esir, *age.*, XI, 128; Süryani Mihail, *age.*, s. 192.

³⁴ Baybars el-Mansurî, *Tuhfetü'l Mulukiyye fi'd Devleti'il Turkiyye*, (1252-1312), Çev. Hüseyin Polat, TTK Yayınları, Ankara 2016, s. 76-77; Anonim, *Baypars Tarihi*, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 112-113; İbn Kesir, *age.*, XIII, s. 468; İbn Tağrıberdi, *en-Nücumu'z Zahire*, (Parlayan Yıldızlar), Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 56. Yerli kaynaklar olayın bir kaza olduğunu, Baypars'ın yanlışlıkla bu zehri içtiğini belirtirken, Süryani müellif Abu'l Farac, zehirli kadehin Baypars'ın hazinedarı tarafından kasıtlı olarak kendisine sunulduğunu dolayısıyla hadisenin bir suikast olduğu üzerinde durmaktadır. Bkz. Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, II, s. 601; amlf., *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 51.

Moğol devletlerinde en başından itibaren zehirle öldürmenin yaygın bir suikast şekli olduğu görülmektedir. *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserde Cengiz Han'ın babası Yesügay'a düşmanları tarafından zehirli içki ile suikast düzenlendiği ve bu suretle öldürüldüğü anlatılır³⁵. XIII. asır ortalarında Moğolistan'a bir seyahat gerçekleştiren Plano Carpini, Moğolların sevmedikleri kişileri zehirli içecek ve yiyeceklerle ortadan kaldırdıklarına dair bir ayrıntı sunmaktadır. Seyyah, ayrıca Moğol Hanı Ögedey (1229-1241)'in zehirlendiğini iddia etmektedir³⁶. Ermeni Müverrih Kiragos, 1257 yılında Moğol Hanı Batu (1227-1256)'nın oğlu Sartak'ın bir yarlıkla Mengü Han'ın yanından dönerken amcaları Berke ve Berkecer eliyle zehirlenerek öldürüldüğünü yazar. Abu'l Farac ise, Moğol emiri Mengü Timur'un 1282 yılında Ceziret İbn Ömer (bugün Cizre) şehrinde Safi Kerkubî adlı bir işbirlikçinin tertibiyle zehirlendiğini belirtmektedir³⁷. Çağatay Hanlığı'nın kurucusu ve ilk hükümdarı Çağatay Han (1227-1241) ile İlhanlı hükümdarı Argun Han (1284-1291)'in ölümü sonrasında onların zehirlendiği yolundaki şüpheler kaynaklarda dile getirilmektedir. Aynı şekilde Ebu Said Bahadır Han (1317-1335)'in, karısı Bağdat Hatun eliyle zehirlendiği bazı kaynaklarca rivayet edilir³⁸.

Selçuklu Çağı'nda zehrin, cinayet veya suikast dışı alanlarda kullanıldığı görülmektedir. Zehir, bazen bizzat sultanlar ve önemli devlet adamları tarafından düşman eline düşülmesi durumunda zillet durumundan kurtulmak için genellikle yüzük taşının altında muhafaza edilen ihtiyati bir malzeme olmuştur. Sultan Melikşah, ordusu içindeki Kavurd yandaşlarını susturmak için esir aldığı Kavurd'u zehirleyerek onun yüzüğündeki zehirle intihar ettiğini duyurmuştu³⁹. Bu tedbir bazen vezirler ve emirler nezdinde de uygulanmış, hapis ya da idam cezası verilen devlet adamları kendilerini zehirleyerek intihar yolunu seçmişlerdir⁴⁰. XIII. yüzyılda Çin ve Moğolistan'ı

³⁵ Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi*, Çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları, Ankara 1986, s. 22.

³⁶ Plano Carpini, *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnâmesi*, (1245-1247), Çev. Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, Ankara 2015, s. 106, 148.

³⁷ Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar*, Trc. Gürsoy Solmaz, Elips Kitap, Ankara 2009, s. 73; Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, II, s. 609; amlf. *Muhtasar*, s. 52.

³⁸ Marco Polo, *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, Çev. Ömer Güngören, Yol Yayınları, İstanbul 1985, s. 218; İbn Kesir, *age.*, XIII, s. 537; Barthold, *age.*, s. 508; İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, c. I, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 325; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 143.

³⁹ Ravendî, *age.*, I, s. 125; Reşidüddin, *age.*, s. 125. Aynı şekilde, Ankara Savaşı'nı kaybedip esir düşen Yıldırım Bayezid (1389-1403)'in yüzüğündeki zehirle canına kıydığı bilinmektedir. Bkz. M. Fuad Köprülü, "Yıldırım Beyazid'in Esareti ve İntiharı Hakkında", *Bellekten*, c. I/2, (1937), s. 601.

⁴⁰ Farklı örnekler için bkz. Nizâmülmülk, *age.*, s. 151-155; Aksarayî, *age.*, s. 256; İbn Battuta, *age.*, I, s. 118; Merçil, *age.*, s. 39.

dolaşan Marco Polo'nun kayıtlarına göre, kötülük tasarlayan insanlar suçüstü yakalandıkları zaman yanlarında buldukları zehirle intihar ederek işkenceden kurtulmaktaydı⁴¹.

Zehir, savaş sırasında düşmana karşı etkili bir silah olarak da kullanılmıştır. Düşmana fırlatılacak ok, kılıç ve mızraklar zehre bulanarak bu yolla onların hızlı bir şekilde ölmesi sağlanmıştır. Firdevsî'nin bahislerinden antik İran'da yaygın olduğu anlaşılan bu usul, sonraki devletler zamanında sürdürülmüştür⁴². Selçuklu Çağı'nda vücuda saplandığında büyük ağrıya sebep olan zehirli oklar kullanılmıştır⁴³. Gazneli Mesud (1030-1041)'un, Dandanakan Savaşı'nda Selçuklulara karşı kendini savunurken zehirli harbe (kısa mızrak) kullandığı bilinmektedir. Aynı şekilde Moğollar arasında seyahat eden Marco Polo, savaşçıların kullandıkları zehirli oklardan bahseder. İsmailîler de buna benzer bir yöntem benimsemişler, düşmana saplayacakları bıçak veya hançerlere zehir sürmüşlerdir. Bazı durumlarda mızrağın içine saklanmış zehirler, kuşatılan şehirlerdeki su kaynaklarına hıleyle enjekte edilerek toplu ölümlere sebep olunmuş ve bu şehirler kolayca ele geçirilmiştir⁴⁴.

Zehirle Cinayetin Zihniyeti, Yöntemi ve Akisleri

Ortaçağ kaynaklarında dağınık bir şekilde yer alan Selçuklu Çağı zehir cinayetlerine dair hadiseler bu şekilde bir araya getirildiğinde zehirleme olaylarının kendine özgü bir prosedürü, usul ve yöntemi olduğu ortaya çıkmaktadır. Zehirle suikastın, önceki dönemlerde olduğu gibi, Selçuklular döneminde de yaygın cinayet araçlarından biri olmasının en önemli sebebi, kuşkusuz amaca giden en zahmetsiz ve kestirme yol olmasıdır. Zehir, varlığından rahatsızlık duyulan bir kişiyi geride hiçbir darp izi bırakmadan kısa sürede öldürmenin en geçerli yoludur. Bu sebeple tüm ortaçağın esrarlı, bir o kadar da özgün bir cinayet aracı olmuştur. Bizans tarihçisi Niketas'ın, Stephanos'un 1165 yılında zehirlenmesiyle ilgili şu kayıtları bu noktada ilginçtir: “[...] Düşmanları artık onunla uzaktan ve çapraşık yollardan uğraşmayı bir kenara bırakıp mücadele tarzlarını değiştirdiler ve kendisinden

⁴¹ Marco Polo, *age.*, s. 125.

⁴² Firdevsî, *Şehnâme*, Çev. Necati Lugal, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2009, s. 270, 322, 828 vd. 661 yılında Hz. Ali, Muaviye ve Amr b. el-As'a suikast düzenleyen haricilerin kılıç ve hançerlerini zehre buladıkları söylenir. İbn Kesir, Hz. Ali'ye suikast düzenleyen Haricinin 1000 dirheme satın aldığı kılıcı için 1000 dirhemlik de zehir kullandığını belirtir. Bkz. İbn Kesir, *age.*, VII, s. 515.

⁴³ Gordlevski, *age.*, s. 277.

⁴⁴ Marco Polo, *age.*, s. 125; İbn Kesir, *age.*, XIII, s. 398; İbn Battuta, *age.*, I, s. 116; M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, (Kuruluş Devri)*, c. I, TTK Yayınları, Ankara 2000 s. 338.

nefret edilen Stephanos'u hileyle ortadan kaldırmaya karar verdiler. Bunun en kolay yolu onlara göre zehir idi." Yaklaşık bir asır sonra, 1263 yılındaki bir olayla ilgili Karamanoğulları'nın tarihçisi Şikarî şunları yazar: "Selçuklu sultanı IV. Kılıç Arslan (1257-1266), Karaman Bey'i ortadan kaldırmak istediğinde devlet adamları bunun ancak zehirle olacağını belirterek ona şöyle dediler: Padişahım, hile gerek yoksa zor ile olmaz"⁴⁵. Birbirinden bağımsız kaleme alınmış bu iki cümlede tek ortak kelimenin "hile" sözcüğü olması dikkat çekicidir. Bu kayıtlar, zehirle öldürmenin niçin çağın en yaygın suikast yöntemi olduğunu açıklamaktadır.

Esrarlı bir öldürme yöntemi olan zehirle suikast, bazen o kadar gizlice yapılır ki doğal olarak kaynaklarda çok az iz bırakır⁴⁶. Vakanüvisler, cinayetin detaylarından ziyade genellikle fâillerin kendisine odaklandığından bu tür hadiseleri tüm boyutlarıyla ortaya koyma güçleşmektedir. Fakat farklı olaylar, benzerlikler açısından değerlendirildiğinde fâili zehirle cinayete sürükleyen müşterek bir zihniyetin mevcut olduğu görülmektedir. Her şeyden evvel, tüm zehirle cinayet vakaları aynı zamanda "ihamet" kavramını içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla bir yerde zehirleme mevzubahis ise orada mutlaka işbirlikçi bir hâin de var olmuştur. Çoğu zaman para, mal ya da makam ile akli çelinmiş bu kiralık kâtillerin, zehirlenmesi düşünülen kişinin yakın meclisinde ve hiçbir zaman ihamet etmesi düşünülmemeyen içeriden biri olmasına özellikle önem verilmiştir. Bu kişi, bazen mutfakta görevli bir çaşnigir, bazen sultanı eğlendirmekle görevli bir muganni (şarkıcı), bazen de onun yakın hizmetine bakan bir cariye, hatta maktulün karısı olabilmıştır.

Yöntemle ilgili akla ilk gelen sorulardan biri, kiralık kâtilerin suç aletleri olan zehirle kurbanı nasıl bu kadar yaklaşabildikleridir. Bu noktada iki husus önem arz etmektedir. Birincisi suikastçının kimsenin şüphelenmeyeceği biri olması, ikincisi zehrin hem gizlenmesi ve taşınması, hem de maktulün vücudunda kolayca dağılması için toz haline getirilmesidir⁴⁷. Muhtelif hammaddelerden elde edilen zehir⁴⁸ dikkat çekmemesi ve her ortama rahatça

⁴⁵ Niketas, *age.*, s. 88; Şikarî, *Karamannâme, (Zamanın Kahramanı Karamanilerin Tarihi)*, Haz. Metin Sözen-Necdet Sakaoğlu, Lebib Yalkın Yayınları, İstanbul 2005, s. 119.

⁴⁶ Bkz. Collard, *age.*, s. 78.

⁴⁷ Collard, *age.*, s. 106.

⁴⁸ Zehrin hammaddesi, konusunda kaynaklarda yer alan bilgiler bir araya getirildiğinde ortaçağda zehirlerin genellikle bitkisel ürünlerden elde edildiği görülür. Öyle ki Selçukluların çağdaşı Kaşgarlı Mahmud, zehri genel bir adlandırma ile "ot" ya da "kara ot" şeklinde tanımlamaktadır. Müellif, bu çerçevede Türkler arasında "talagu" (تلاغو) adı verilen şiddetli bir zehirden bahsetmekte, ayrıca Türklerin "kara ot" (قَرَأْت) adını verdiği Hindistan'dan getirtilen zehirli bir bitkiden söz etmektedir (Kaşgarlı Mahmud, *age.*, I, s. 35, 447, III, s. 222). Bizans tarihçisi Mikhail Psellos da İmparator III. Romanos'un 1034 yılında "helleborein" adı verilen bitkisel bir

sokulabilmesi için genellikle yüzük taşının altında muhafaza edilmiştir. Bu şekilde hem suikast, hem de gerektiğinde intihar aracı olarak kullanılmıştır⁴⁹. Zehir, kurbanın yiyip içebileceği ya da bir şekilde temas kurabileceği hemen her şeyle kullanılmıştır. Yukarıda anlatılan olayların detayları irdelendiğinde Selçuklu çağındaki kiralık kâtillerin bu konuda zengin bir uygulama yelpazesine sahip oldukları görülmektedir. Kurbanın her gün tükettiği gıdasının içine karıştırılan zehir bazen bir elma, armut, üzüm, yumurta, tavuk ya da etin içerisinde veya su, içki, bal, süt, şerbet gibi sıvı gıdaların içerisinde verilerek neticeye gidilmiştir. Vücuda zehir vermenin Müslüman toplumlara özgü bir diğer yolu hacamat olmuştur. Kurbanın kanının alınacağı neşterler zehre bulanmış, böylece onun kısa sürede ölmesi sağlanmıştır. Bazen de kurbanın kullandığı günlük malzemeler zehre bulanarak vücuduna bulaşması ve bu şekilde ölmesi temin edilmiştir. Nitekim bir Selçuknâme’de Büyük Selçuklu sultanı Melikşah’ın, gulamı Hurdik tarafından kendisine verilen bir hilâl (dış, kulak karıştırarak âlet) ile zehirlendiği belirtilmektedir⁵⁰.

Zehirle suikastın yöntemi ile ilgili dikkat çeken bir diğer nokta, bu tür vakaların genellikle bir ekip çalışması olarak hayata geçirilmesidir. Zaten zehirle suikast, insanı içgüdüsel olarak birden fazla kişinin olaya karıştığı düşüncesine götürmektedir⁵¹. Kaynaklar, çoğu zaman zehri kurbanı ulaştırarak aracı fâilleri ön plana çıkarsa da cinayet genellikle geri planda yer alan işbirlikçi kadro eliyle hayata geçirilip yönetilmiştir. 1237 yılında I. Alaeddin Keykubad’ın zehirle öldürülmesi vakasında bu durum açıkça görülmektedir. Bu cinayet, görünürde Çaşnigir Nasreddin Ali’nin sultanın önüne koyduğu zehirli tavuk etine bağlanır. Fakat farklı kaynaklar ve dönemin siyasi şartları irdelendiğinde babası tarafından veliahtlığa layık görülmemeyen II. Gıyaseddin ile Harizmlerin devlet kademelerinde yükselmesinden haz duymayan devlet adamlarının bu işi tertip ederek yönettiği ihtimali ortaya çıkmaktadır. Nitekim Alaeddin Keykubad hayatta iken küçük oğlu İzzeddin Kılıç Arslan’ı veliaht tayin edip bu hususta ümerasından ısrarla biat aldığı halde, devlet adamlarının o

madde ile zehirlendiğini kaydetmektedir. (Psellos, *age.*, s. 43) Bitkiler dışında bazı zehirli hayvanlar (akrep, yılan, örümcek, kara kurbağası, böcek vs.) ile kimyasal karışımlardan (civa, sülfür, arsenik) zehirler elde edilmiştir (Collard, *age.*, s. 103). Zehir ve zehirli maddelerin üretim coğrafyası ise Uzakdoğu, özellikle Çin ve Hint ülkeleri olmuştur. Selçuklu çağından önce Çin’de Tang Hanedanı döneminde (miladi 700 yılı civarı) imparatorluğun batı ve güney kısımları yüksek oranda zehirli madde üretimiyle geçinmekteydi (Collard, *age.*, s. 86). Doğal olarak panzehirler de bu coğrafyada üretilip tüm dünyaya servis edilmiştir (Ruska, *age.*, s. 508).

⁴⁹ Krş. Aksarayî, *age.*, s. 34; Ravendî, *age.*, I, s. 124-125.

⁵⁰ Ahmed b. Mahmud, *age.*, II, s. 29.

⁵¹ Collard, *age.*, s. 224.

ölür ölmez meşru veliaht yerine doğrudan II. Gıyaseddîn Keyhüsrev'e haber uçurmaları bu yöndeki şüpheleri arttırmaktadır⁵².

Bütün bunlara rağmen, zehirle suikast olaylarının kaynaklara yansımaları noktasında ihtiyatlı olmak ve bu konuda vakanüvislerin psikolojisini de göz önünde bulundurmak gerekir. Ortaçağ devlet geleneğinde bu kadar yaygın olmakla birlikte zehirle suikast olayları, bazı durumlarda eserlerini ilgi çekici kılmak isteyen kronik yazarları için eşsiz bir malzeme teşkil edebilmiştir. Kötü uygulamaları ve muhteris kişilikleriyle olumsuz bir imaj bırakmış tarihi şahsiyetlere kötü işleri yamamak, ortaçağ vakanüvislerinin hiç zorlanmadığı, hatta çoğu zaman zevk duyduğu bir anlatı tarzı olmuştur. Terken Hatun'un Melikşah'ı, Sadeddin Köpek'in de I. Alaeddin Keykubad'ı zehirlediği iddiaları bu çerçevede değerlendirilebilir. Aynı şekilde, zehirle cinayet olaylarının gerçekte yaşanmış olması ile vekayinâme yazarının buna inanma iştiağı arasında genellikle doğrudan bir bağlantı olmuştur. Neredeyse bütün Ermeni kroniklerinde, Melikşah'ın esrarlı bir zehir cinayetine kurban gittiğinin vurgulanması ile onun Ermenilere karşı takip ettiği yumuşak ve hoşgörülü politika arasında bir ilişki olabilir. Bu çerçevede, vakanüvislerin zehirlenmeye dair bazı anlatılarının kendi bilinçaltlarından beslendiği gerçeğini göz ardı etmemek gerekir. Şüpheli ve ani ölümlerle ilgili halk arasında dolaşan dedikoduların da bu anlatıya etki ettiği kuşkusuzdur. Öyle ki yukarıda zehirlenerek öldürüldüğü belirtilen birçok kişinin ölüm nedeniyle ilgili kaynaklarda birbirinden farklı rivayetlerin bulunması bu noktada dikkate değer bir ayrıntıdır. Ölen kişi genç ve hanedan üyesi biriyse, onun yakın çevresi tarafından zehirle bertaraf edildiği yargısı genellikle peşin hüküm olarak kabul edilmiştir⁵³.

Hükümdarların ani ölümleri, vezirlerin ve saray tabiplerinin zehirlenme suçuyla itham edilmelerine ve söylentilere dayalı komplo teorileriyle bazı suçsuz kişilerin infazına sebep olabilmıştır. Ayrıca bu tür ölümler, yönetim kadrosunda sevilmeyen kişilerin infazı için eşsiz bir bahane teşkil etmiştir. Bir yerde ünlü bir kişinin şüpheli ölümü söz konusu ise orada ilk akla gelen zehirle suikast düzenlenmiş olma ihtimalidir. Saray çevresinde ya da halk ağzında başlangıçta bir rivayet olarak dolaşan bu tür söylentiler, kısa sürede bilinçli bir komplonun tezahürü imiş gibi çağın kaynaklarına yansiyabilmıştır. Abbasilerin veziri İbn Hubeyre el-Muzaffer'in 1165 yılındaki ölümünden onu zehirlediği iddiasıyla tabibi sorumlu tutulmuştur. Cengiz Han'ın oğlu Çağatay 1242'de

⁵² Krş. İbn Bibi, *age.*, s. 443-447; Anonim, *age.*, s. 31; Münecceimbaşı Ahmet, *Camii'd-Düvel (Selçuklular Tarihi)*, c. II, Yay: Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2001, s. 80.

⁵³ Bu konuda bkz. Spuler, *age.*, s. 117, not 76.

öldüğünde karısı Yesülün, onu zehirledikleri iddiasıyla Çağatay'ın Türk asıllı veziri Hucir ile Müslüman tabibi Mecdüddin'i çocuklarıyla birlikte idam ettirmiştir⁵⁴. Tabip veya vezirler Yahudi ise bu tür konularda daha fazla zan altında bırakılmışlardır. Argun Han'ın 1291 yılındaki ölümü sonrası ona suikast düzenledikleri iddiasıyla Yahudilere saldırılarak bazıları öldürülmüş, bazılarının malları yağmalanmış, hatta dönemin Yahudi veziri Sadüddeve b. Safî dahi zan altında bırakılmıştır. Aynı şekilde Moğol devrinin ünlü veziri ve Yahudi asıllı saray tabibi Reşidüddin Fazlullah, Moğol Hanı Olcaytu'nun 1316 yılındaki ölümünde parmağı olduğu ve onu zehirlediği iddiasıyla öldürülmüştür. Reşidüddin, sultana yaptığı tıbbî müdahalede neyi, niçin yaptığını açıkça izah ettiği halde feci bir ölümle infaz edilmiştir. Öldürüldükten sonra her organının bir şehre gönderildiği, başının ise Tebriz'e götürülüp "Allah'ın kelamını değiştiren mel'un Yahudi'nin başıdır" diye bağırlarak sokaklarda dolaştırıldığı söylenir⁵⁵.

Zehre Karşı Alınan Tedbirler ve Tedavi Metotları

Ortaçağda zehirle suikast vakalarının bu derece yaygın olması, bu olaylar olmadan önce tespit edilmesi için bazı orijinal tedbirler almayı gerekli kılmıştır. Mesela sarayın gözde memuriyetlerinden olan ve çaşnigir adlı görevli, sultandan önce yemeklerin tadına bakarak bu tür zehirleme ihtimallerini ortadan kaldırmıştır⁵⁶. Zehrin yaygın bir cinayet aracı olması, bu tür suikastlara maruz kalma potansiyeli olan kişileri her ortamda tedbirli ve temkinli olmaya itmıştır. Anna Comnena, Alexios Comnenos (1081-1118) döneminde Haçlı asilzadesi Bohemond'un davet edildiği Bizans sarayında tüm ısrarlara rağmen içerisinde öldürücü zehir olabileceği korkusuyla kendisi için pişirilen yemekten tatmadığı ve yanındakilere bölüştürdüğünü anlatmaktadır⁵⁷.

Sultan ve devlet adamlarının suikast ihtimallerine karşı üzerlerinde anti-zehirsel materyaller taşımaları bir diğer tedbir olarak dikkat çekmektedir. Bu amaçla bazı hayvan ya da maddeler, bir gıdanın içerisinde zehir olup olmadığını tespit etmek için kullanılmıştır. Gazneli Sultan Mahmud'a Hindistan Seferi

⁵⁴ İbn Kesir, *age.*, XII, s. 454; Barthold, *age.*, s. 508.

⁵⁵ İbn Kesir, *age.*, XIII, s. 537, XIV, s. 160-161; İbn Tağrıberdi, *age.*, s. 77; Spuler, *age.*, s. 270; Osman Gazi Özgüdenli, "Reşidüddin Fazlullah", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 35, TDV Yayınları, İstanbul 2008, s. 20. Ortaçağda zehrin ticaretini yapan veya onu doğadan temin eden kişilerin ekseriyetle Yahudi olması dikkat çekmektedir. (Bkz. Collard, *age.*, s. 95-96). Muhtemelen bu sebeple zehirleme vakalarında doğrudan şüpheli duruma düşmüşlerdir.

⁵⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 36. Yemeklerin önceden test edilmesi Roma dünyasına ait bir gelenek olup praegustator (ön tadıcı) adı verilen görevliler tarafından yerine getirilmiştir (Collard, *age.*, s. 136).

⁵⁷ Anna Comnena, *age.*, s. 321-322.

sonrasında Hindular tarafından kumruya benzer bir kuş hediye edildiği ve bu kuşun zehirli bir yemek getirildiğinde belirgin bir tepki verdiği söylenmektedir. Buna göre, zehirli yemeği gördüğünde kuşun gözlerinden yaşlar boşalmakta ve akan yaşlar taş haline gelmektedir⁵⁸. Kaşgarlı Mahmud'un lügatinde buna benzer bir detaya rastlanmaktadır. Buna göre, müellifin adını çatuk (چَتُقْ) olarak kaydettiği Çin'den getirilen bir madde, bir yemekte zehir bulunup bulunmadığını tespit etmek için kullanılmaktadır. Eğer yiyeceğin içerisinde zehir varsa bu madde içine konduğunda altında ateş olmadığı halde yemek kaynar ya da kap duman çıkarmaksızın kenarları buğulanır⁵⁹.

Nizâmülmülk, Bermekiler dönemine ait anlattığı bir hikâyede kola takılan iki tespih tanesi sayesinde bir ortamda zehir olup olmadığının anlaşıldığını aktarmaktadır. Eğer biri, zehirle bu tanelerin bulunduğu ortama girerse ya da ortamdaki bir yiyeceğin içinde zehir varsa taneler harekete geçmektedir⁶⁰. XIII. yüzyıl seyyahı Plano Carpini'nin Moğolistan seyahatindeki gözlemlerinden Moğolların bu konuda kendilerine özgü yöntemleri olduğu anlaşılmaktadır. Seyyahın anlattığına göre, kendisinin de içinde bulunduğu elçilik heyeti, Kuman ülkesinde ikamet eden Batu Han'ı ziyarete gittiklerinde saraya kabul edilmeden önce iki ateş arasından geçmek zorunda bırakılmışlardır. Bunu yapmayı reddettiklerinde onlara şöyle denmiştir: "Korkmadan yürüyün, biz sizin bu iki ateş arasından geçmenizi istiyoruz, çünkü eğer efendimize karşı aklınızda kötülükler varsa veya beraberinizde zehir taşıyorsanız bu ateş bütün kötülükleri yok edecektir"⁶¹. Bununla birlikte, bu uygulamanın teknik veya tıbbi bir tedbir olmaktan ziyade Moğolların Şamainst inançlarından kaynaklı bir ritüel olması daha muhtemel görünmektedir.

Zehirlenme vakalarının önüne geçmek ve herhangi birinin böyle bir şeye tevessülünü engellemek için caydırıcı bir ceza sistemi olduğu da söylenebilir. Zehir, her şeyden evvel bir "iharet" suçu olarak görüldüğü için Selçuklu Çağı'nda birçok devlet nezdinde, bu suçu işleyen ya da buna teşebbüs eden kişiye -uygulamada birtakım farklılıklar olmakla beraber- doğrudan ölüm cezası verilmiştir. Ortaçağ Avrupa'sında zehirle cinayet vakalarının suçluları cadılıkla itham edilip genellikle yakılarak infaz edilirken⁶², doğudaki cezalandırma yöntemlerinin farklı olduğu görülmektedir. Kendisine zehir yoluyla suikast düzenlenmek istenen kişi, bir şekilde bunu öğrendiğinde

⁵⁸ İbnü'l-Esir, *age.*, IX, s. 258-259; İbn Kesir, *age.*, XII, s. 87.

⁵⁹ Kaşgarlı Mahmud, *age.*, III, s. 218.

⁶⁰ Nizâmülmülk, *age.*, s. 153-154.

⁶¹ Carpini, *age.*, s. 130-131.

⁶² Collard, *age.*, s. 67, 93.

genellikle aynı zehirli madde ile suikastçının ölmesini sağlamıştır. Muhammed Tapar, zehirli neşterle kendisini öldürmek isteyen hacamatçının (fussad) kanının aynı neşterle alınmasını istemiştir. Aynı şekilde Irak Selçuklu sultanı II. Tuğrul, karısı Kuteybe Hatun'un kendisini zehirli şerbetle ortadan kaldırmak istediğini fark ettiğinde kadının kendisine sunduğu kadehi ona içirerek öldürmüştür⁶³. Bir kaynağa göre, Memlük sultanı Baypars da kendisine zehirli içki verdiğini düşündüğü hazinedarının aynı içkiden içmesini emretmiş, böylece ikisi birlikte ölmüşlerdir⁶⁴. Zehirle itham olunan fâillere özellikle Moğollar arasında ağır cezalar uygulandığı görülmektedir. İlhanlı hükümdarı Olcaytu (1304-1316)'yu zehirlediği iddiasıyla ünlü vezir Reşidüddin Fazlullah'ın vücudu paramparça edilerek her bir organının bir vilayete gönderildiği söylenmektedir. Moğollar, ayrıca kocasını zehirleyerek ölümüne sebep olan bir kadını suda boğarak öldürme ile cezalandırmışlardır⁶⁵.

Bütün önlemlere rağmen başarıya ulaşan zehirleme vakalarında bu kez bir an önce zehri vücuttan atmak için çağın imkânları nispetinde bir erken müdahale metodu geliştirilmiştir. Zehrin vücuttaki en temel etkisi kanın pıhtılaşmasına neden olmasıdır. Dolayısıyla bu etkiyi ortadan kaldırmak için ilk tıbbî müdahale, genellikle zehre maruz kalan kişiden kan aldırma olmuştur. Melikşah'ın zehirlendiği anlaşıldığında ilk olarak vücudundan bu şekilde kan aldırıldığı söylenir⁶⁶. Aynı şekilde, kusturma yöntemi de zehrin mideden atılmasını sağlamak için öncelikli olarak uygulanan metotlardan biri olmuştur. Marco Polo'nun verdiği bilgiye göre, Moğollar kendi ellerine düşme korkusuyla zehirle intihar eden kişileri kusturmak için yanlarında köpek pisliği bulundurmaktaydı⁶⁷.

Zehri vücuttan atmak için en yaygın müdahale metotlarından birisi, vücuda panzehir (Farsça bâzehr=zehri temizleyen) enjekte etmektir. Bu amaçla genellikle bitkisel panzehirlerin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Ortaçağda doğu ve batıda zehirlenmelere karşı kullanılan ve panzehir etkisi yapan karışımlara genel bir adlandırma ile tiryak (ترياق) adı verilmiştir. XIII. yüzyılda batıda yazılmış bir tıp kitabında “Gökyüzünün altında zehre karşı koyacak tiryaktan başka güçlü hekim yoktur” denmektedir⁶⁸. Doğunun ünlü hekimi İbn Sina (öl. 1037)'nin *el-Kânûn fi't Tıbb* adlı eserinde bu karışımların zehirlenme

⁶³ Reşidüddin, *age.*, s. 158; Müstevfi, s. 107.

⁶⁴ Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, II, s. 601; amlf. *Muhtasar*, s. 51.

⁶⁵ İbn Kesir, *age.*, XIV, s. 160-161; Spuler, *age.*, s. 434; Özgüdenli, “Reşidüddin Fazlullah”, s. 20.

⁶⁶ İbnü'l-Esir, *age.*, X, s. 181; Ahmed b. Mahmud, *age.*, II, s. 29; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 189.

⁶⁷ Marco Polo, *age.*, s. 125.

⁶⁸ Collard, *age.*, s. 143.

olaylarına yönelik kullanım alanlarından bahsedilerek bu gibi durumlarda kullanılabilir bazı tiryak formülleri sunulmaktadır. Selçuklu çağına ait eserlerde de tiryak adının sıkça kullanılması, bu tür karışımların zehirlenme olaylarına karşı yaygın şekilde kullanıldığına işaret etmektedir⁶⁹.

Bazı zehirlenme vakalarında hayvansal panzehirlerin kullanıldığı görülmektedir. Tarih-i Güzide adlı eserin müellifi, Tâcüddevle Tutuş'un Sur şehri kuşatması sırasında düşman tarafından zehirlendiğini, fakat doktorunun oldukça ilginç bir tedavi metodu uygulamak suretiyle onu kurtardığını anlatır. Buna göre tabip, bir eşeğin karnını yararak iç organlarını çıkardıktan sonra Tutuş'u onun içine koymuş ve o da bu şekilde şifa bulmuştur⁷⁰. İlk bakışta anlamsız gibi görünen bu usul, ortaçağda zehirlenmiş bir vücuda panzehir enjekte etmenin yaygın bir yoludur. Zira keçi başta olmak üzere, otçul hayvanların midesinde teşekkül eden ve "panzehir taşı" adı verilen kalkerli taşların dönemin tabipleri tarafından zehrin vücuttaki etkisini ortadan kaldırmak için kullanıldığı bilinmektedir. Buna göre, panzehir taşı kanın pıhtılaşmasını engelleyip kuvvetli bir terleme neticesinde zehrin vücuttan dışarı atılmasını sağlamaktadır⁷¹.

Zehir enjekte edilen vücudun gösterdiği en temel tepkiler, genellikle şiddetli ağrı, ateş, kan kusma veya kanlı ishal olmuştur. Kendinden geçme, anormal davranışlar sergileme, tabiat bozukluğu ilk etapta kendini gösteren diğer davranış biçimleridir. Zehri alan vücudun renk değiştirmesi en belirgin tepkilerden biri olmuştur. Muhammed Tapar'ı zehirlenmeye teşebbüs eden hacamatçı, ceza olarak suç aleti olan kendi neşteriyle zehirlendiğinde vücudu aniden kararmış ve hemen ölmüştür. Aynı şekilde Carpini'nin kayıtlarına göre Rus knezi Yaroslaos, Moğol hanı Ögedey'in annesi tarafından çağrıldığı bir ziyafette zehirlendiğinde cesedi tuhaf bir şekilde mavi-yeşil bir renge bürünmüştür⁷². Zehirlenen kişilerden bazıları hemen olduğu yerde ölürken, bazıları da kısa bir müddet hasta yattıktan sonra ölmüştür. I. Alaeddin Keykubad zehirli eti yedikten sonra ancak otağına kadar gidebilmiş, burada kendisinden sonra gelecek kişi için vasiyette bulunmak istemiş, fakat bunu bile gerçekleştiremeden ölmüştür. Buna karşılık, yerli bir kaynağın verdiği bilgiyi

⁶⁹ İbn Sina, *El-Kânûn Fi't-Tıbb*, c. V, Çev. Esin Kâhya, AKM Yayınları, Ankara 2014, s. 5-22; Keykâvus, *Kabusnâme*, Haz. Orhan Şaik Gökyay, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2006, s. 32; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, c. II, Çev. Reşit Rahmeti Arat, TTK Yayınları, Ankara 1959, s. 87; Ahmed Eflakî, *Menâkibü'l Arifin*, Çev. Tahsin Yazıcı, c. I, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973, s. 188, 199, 339, c. II, 294.

⁷⁰ Müstevfi, *age.*, s. 44. Ayrıca bk. Mirhand, *age.*, s. 120.

⁷¹ Ruska, "Panzehir", s. 508; Okumuş, "Panzehir", s. 160.

⁷² Reşidüddin, *age.*, s. 158; Carpini, *age.*, s. 148.

kabul edecek olursak, Memlûk sultanı Baypars zehirli kımızı içtikten tam 13 gün sonra hayatını kaybetmiştir⁷³. Ölüm süresindeki bu farklılık kurbanın vücuduna enjekte edilen zehrin cinsi ve miktarıyla alakalı olmalıdır.

Zehirlenme vakaları ile ilgili bütün bu tecrübeler neticesinde çağın ünlü tabipleri eliyle erken İslamî dönemden itibaren bu nevi olaylara karşı tedavi yöntemlerini gösteren eserler yazılmıştır. IX. yüzyılın ünlü kimyacısı Cabir b. Hayyan (öl. 815), zehir ve panzehirler hakkında *Kitabü's-Sümüm ve def'i Mazarruha* adlı eserini kaleme almıştır. Bir diğeri Endülüslü hekim İbn Cülcül (öl. 994?)'ün bu alana münhasır eseri *Makale fi edviyeti't-tiryâk* isminde olup dönemin etkin panzehir ve ağrı kesicileri hakkında bilgi verir. Selahaddin Eyyubî döneminin ünlü Yahudi tabibi Musa b. Meymun el-Kurtubî (öl. 1204) tarafından *el-Makalet el-Fadiliyye fi İlde el-Sümum ve Zikri'l-Edviyet el-Nafia minha ve min el-Nuhuş* adıyla yazılan eser de zehirlenme ve bunlara karşı alınacak tedbirlerle ilgili bilgi veren bir diğeri eserdir⁷⁴.

Sonuç

Yukarıda verilen örneklerden açıkça anlaşılmaktadır ki Selçuklu dünyasında rakip veya düşmanı zehirle bertaraf etme meselesi, bir iki münferid hadise olmaktan öte oldukça yaygın bir suikast yöntemi olmuştur. Kavgasız, gürültüsüz kesin bir çözüme kavuşturduğu için sadece İslam dünyasında değil, Bizans ve Haçlılar arasında da geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Zehir, farklı usullerle çoğu zaman bir yiyecek-içecek yoluyla verildiği gibi bazen bıçak, ustura, kılıç ya da ok yoluyla düşmanın vücuduna enjekte edilmiştir. Bu kadar yaygın olması, zehre ve zehirlenme olaylarına karşı ilgi çekici önlemler alma sonucunu doğurmuş, bu alanda kendiliğinden oluşan bir uzmanlık alanı ortaya çıkmıştır. Ayrıca, taammüden adam öldürmenin bir çeşidi olarak görüldüğü ve ihanetle doğrudan ilişkili olduğu için fâillere ağır cezalar öngörülmüştür. Buna rağmen zehir, Selçuklu Çağı'nın en yaygın suikast aracı olmuştur. Özellikle Büyük Selçuklu sultanı Melikşah ve Anadolu Selçuklu sultanı I. Aleaddin Keykubad gibi muktedir sultanların en faal dönemlerinde bu yolla bertaraf edildikleri düşünüldüğünde zehirle cinayet vakalarının, Selçuklu devletlerinin bekâsında kalıcı bir tesir icra ettiği söylenebilir.

⁷³ Bkz. İbn Bibî, *age.*, s. 445-446; İbn Tağrıberdî, *age.*, s. 56. Ayrıca bkz. İbn Kesir, *age.*, XIII, s. 468.

⁷⁴ Okumuş, "Panzehir", s. 159; H. Bekir Karlığa, "İbn Cülcül", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 19, TDV Yayınları, İstanbul 1999, s. 403; Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve Devlet*, Çağ Yayınları, İstanbul 1987 s. 432.

KAYNAKÇA

AHMED B. MAHMUD, *Selçuk-nâme*, Haz. Erdoğan Merçil, c. II, Kervan Yayınları, İstanbul 1977.

AHMED EFLAKÎ, *Menâkibü'l Arifin*, Çev. Tahsin Yazıcı, c. I-II, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973.

AKSARAYÎ, Kerimüddin Mahmud, *Musâmeratü'l Ahbar*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara, 2000.

ANONİM, *Baypars Tarihi*, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK Yayınları, Ankara 2000.

ANONİM, *Selçuknâme*, (Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III), neşr. ve trc. F. Nafiz Uzluk, Örnek Matbaası, Ankara 1952.

ANONİM, *Moğolların Gizli Tarihi*, Çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları, Ankara 1986.

BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1990.

BAYBARS EL-MANSURÎ, *Tuhfetü'l Mulukiyye fi'd Devleti'il Turkiyye, (1252-1312)*, Çev. Hüseyin Polat, TTK Yayınları, Ankara 2016.

COLLARD, Franck, *Ortaçağda Zehir ve Cinayet*, Çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

EBU'L FEREC İBNÜ'L-İBRÎ, *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK Yayınları, Ankara 2011.

-----, *Abu'l Farac Tarihi*, Çev. Ö. Rıza Doğrul, c. I-II, TTK Yayınları, Ankara 1999.

EL-BONDARÎ, FETH B. ALÎ B. MUHAMMED, *Zübdatü'n Nusra ve Nuhbatü'l Usra, (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, Çev. Kıvameddin Burslan, TTK Yayınları, Ankara 1943.

ELVAN ÇELEBÎ, *Nâme-i Kudsi (Kutsal Kitap) Menakibu'l Kudsiyye (Kutsal Menkabeler)*, İkinci Kitap, Haz. Mertol Tolum, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2017.

FİRDEVSÎ, *Şehnâme*, Çev. Necati Lugal, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2009.

GORDLEVSKÎ, V., *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev. Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1988.

HAMDULLAH MÜSTEVFÎ-İ KAZVİNÎ, *Tarih-i Güzide, (Zikr-i Padişahan-ı Selçukliyan)*, Ed. Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

Selçuklu Çağında Zehirle Suikast Üzerine Notlar

HONIGMANN, Ernest, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Terc. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 1970.

İBN BATTUTA, EBU ABDULLAH MUHAMMED, *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, c. I, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

İBN BİBÎ, *el-Evâmiru'l Alâ'iyye fi'l Umûri'l-Alâ'iyye*, (*Selçuknâme*), Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2014.

İBN HALDUN, *Mukaddime*, c. I, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007.

İBN KESİR, *el-Bidaye ve'n Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, c. IV, VII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, Çev. M. Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994.

İBN SİNA, *El-Kânûn Fi't-Tıbb*, c. V, Çev. Esin Kâhya, AKM Yayınları, Ankara 2014.

İBN TAĞRİBERDÎ, *en-Nücumu'z Zahire*, (*Parlayan Yıldızlar*), Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

İBNÜ'L-ESİR, *El-Kamil fi't Tarih*, c. II, VIII, IX, X, XI, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1989.

İBNÜ'L-EZRAK, *Tarih-i Meyyafarikin*, (*Mervani Kürtleri Tarihi*), c. I, Çev. M. Emin Bozarslan, Koral Yayınları, İstanbul 1990.

İBNÜ'L VERDÎ, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminde Selçuklular*, Tercüme ve Notlar: Mustafa Alican, Kronik Yayınları, İstanbul 2017.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, MEB Basımevi, İstanbul 1973.

-----, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1984.

KARLIĞA, H. Bekir, "İbn Cülcül", *İslam Ansiklopedisi*, c. 19, TDV Yayınları, İstanbul 1999, s. 403-404.

KAŞGARLI MAHMUD, *Divânü Lugat-it Türk Tercümesi*, c. I, III, Çev. Besim Atalay, TDK Yayınları, Ankara 1985-1986.

KEYKÂVUS, *Kabusnâme*, Haz. Orhan Şaik Gökyay, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2006.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, "Yıldırım Beyazıd'ın Esareti ve İntiharı Hakkında", *Bellekten*, c. I/2, (1937), s. 591-603.

KÖYMEN, M. Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, (*Kuruluş Devri*), c. I, TTK Yayınları, Ankara 2000.

MARCO POLO, *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, Çev. Ömer Güngören, Yol Yayınları, İstanbul 1985.

Ahmet KÜTÜK

MERÇİL, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1989.

MİKHAİL PSELLOS, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, Çev. Işın Demirkent, TTK Yayınları, Ankara 1992

MİRHAND, MUHAMMED B. HAVENDŞAH B. MAHMUD, *Ravzatu's Safa fi Sireti'l Enbiya ve'l Mülük ve'l Hulefa, (Tabakat-ı Selçukiyye)*, Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2015.

MİSKEVEYH, EBU ALİ AHMED B. MUHAMMED, *Tecâribü'l Ümem*, c. I-II, Terc. Kıvameddin Burslan, Yay. Haz. M. Şeker-R. Savaş-S. Genç-A. Ertuğrul, TTK Yayınları, Ankara 2016.

MÜNECCİMBAŞI AHMET, *Camiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi)*, c. II, Yay: Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2001.

MÜVERRİH KİRAGOS, *Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar*, Trc. Gürsoy Solmaz, Elips Kitap, Ankara 2009.

MÜVERRİH VARDAN, *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*, Trc. H. D. Andreasyan, Post Yayınları, İstanbul 2017.

NİKETAS KHONIATES, *Historia, (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Çev. Fikret İşıltan, TTK Yayınları, Ankara 1995.

NİZAMÜLMÜLK, *Siyasetnâme*, Çev. Mehmet Altay Köymen, TTK Yayınları, Ankara 2016.

OKUMUŞ, Necdet, "Panzehir", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 159-160.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Reşidüddin Fazlullah", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 35, TDV Yayınları, İstanbul 2008, s. 19-21.

PLANO CARPİNİ, *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnâmesi, (1245-1247)*, Çev. Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, Ankara 2015.

RAVENDÎ, MUHAMMED B. ALİ B. SÜLEYMAN, *Rahatus' Sudûr ve Ayet-üs-Sürûr, (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti)*, c. I, Çev. Ahmet Ateş, TTK Yayınları, Ankara 1999.

RAWLİNSON, G., *The World's Great Classics: Ancient History*, Colonial Press, New York, 1899.

REŞİDÜDDİN FAZLULLAH, *Câmi'ü't Tevarih (Selçuklu Tarihi)*, Çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2011.

SPULER, Bertold, *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 2011.

Selçuklu Çağında Zehirle Suikast Üzerine Notlar

SÜRYANİ MİHAİL, *Vekayinâme*, Çev. H. D. Andreasyan, 1944 (Basılmamış TTK Nüshası).

SYKES, P. M., *A History of Persia*, vol. I, Macmillan And Co, London 1915.

ŞEŞEN, Ramazan, *Selahaddin Eyyubi ve Devlet*, Çağ Yayınları, İstanbul 1987.

ŞİKARÎ, *Karamannâme*, (*Zamanın Kahramanı Karamanilerin Tarihi*), Haz. Metin Sözen-Necdet Sakaoğlu, Lebib Yalkın Yayınları, İstanbul 2005.

TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed İbn Cerir, *Tarih-i Taberi*, c. III, Çev. M. Faruk Görtunca, Sağlam Yayınları, İstanbul ts.

TAŞAĞIL, Ahmet, *Göktürkler*, c. I, III, TTK Yayınları, Ankara 2003-2004.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.

URFALI MATEOS, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1156) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara 1987.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

YUSUF HAS HACİB, *Kutadgu Bilig*, c. II, Çev. Reşit Rahmeti Arat, TTK Yayınları, Ankara 1959.

ZEYDAN, Corci, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, c. I, Çev. Nejdet Gök, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.